

Studijní text k projektu

**MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ
BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ
PALACKÉHO V OLOMOUCI**

**Socializace sportem – empirická reflexe: vybrané poznatky k
přípravě výzkumných projektů a použití dotazníků, pozorování,
analýzy dokumentů a rozhovorů
(průvodce studiem)**

Arnošt Svoboda

Univerzita Palackého v Olomouci, Fakulta tělesné kultury, 2018

Anotace: Absolventi se zorientují v základních pojmech procesu socializace do sportovního prostředí s důrazem na přípravu vlastních projektů empirického zkoumání sportovní oblasti. Budou stručně představeny dva hlavní výzkumné postupy, kvantitativní a kvalitativní, spolu s obvyklými způsoby sběru dat a jejich následným zpracováním. Jednotlivé metody budou ilustrovány na příkladech reálných výzkumů v oblasti sportu.

Na závěr každé kapitoly jsou, mimo zdrojů použitých při přípravě textu, uvedeny základní otázky, na které by měl student znát po prostudování textu odpověď a doporučená další literatura. Po stranách textu jsou pak u příslušných pasáží zdůrazněny klíčové pojmy rozpracované v dané části.

Obsah:

1. Co, proč a jak zkoumat v kinantropologii
2. Základy kvantitativního výzkumu
3. Základy kvalitativního výzkumu

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

1. Co a proč zkoumat v procesu socializace

Jak už víme z dřívějšího studia, pojem *socializace* zahrnuje soubor procesů klíčových pro začlenění nejen do společnosti jako celku, ale i do celé řady menších sociálních skupin, komunit a kolektivů. Lze ji označit za celoživotní proces tvořený sociálními interakcemi, během něhož se tvoří identita jedinců a rozvíjejí fyzické, mentální a sociální dovednosti, které jsou nezbytné pro začlenění se do společnosti. Jedná se o nezbytnou formu propojení mezi individuem a společností a zároveň je nepostradatelný pro přežití jak společnosti, tak individua. Jak už tušíme, jednotlivé formy a obsahy socializace jsou definovány kulturou a typem společnosti, ve které jedinec vyrůstá a pohybuje se. Pro optimální průběh procesu socializace je nezbytné sociální prostředí a kontakt s ostatními lidmi, v případě dětí zejména kontakt s dospělými. Jaké jsou důsledky případného izolovaného vývoje ukazují dokumentované případy, kdy z nějakého (vždy velmi dramatického) důvodu bylo dítě izolováno od svých rodičů nebo od přísunu standardních podnětů (kontakt s okolím, lidská řeč a doteky, předměty na hraní nebo přirozený pohyb). Ačkoliv tyto děti následně pochytily mnoho z dodatečného přísunu nových informací (po přesunu do „normálního“ prostředí), zdá se, že zmeškané zásadní podněty a stimuly svého okolí v raných fázích vývoje už nemohly být zcela nahrazeny a plná schopnost řeči a různých abstraktních myšlenkových operací už nebylo možné tyto jedince v plné míře naučit. Z pohledu psychologie a sociologie bychom též mohli konstatovat, že nebyly naplněny základní potřeby těchto dětí týkající se poskytnutí emocionálních vazeb a pocitu bezpečí, zdravotní péče, vzdělání a standardních životních podmínek.

Co můžeme označit jako nejvýznamnější instituce, skupiny či osoby v procesu socializace? Jistě je to *rodina*, od níž se poprvé dozvídáme o kulturních a sociálních hodnotách, normách a očekávání okolního světa. Nejen, že nám zprostředkovává informace, ale také nám poskytuje emoční, sociální i materiální podporu během procesu, během něhož se „prodíráme“ prvními fázemi začleňování do společnosti a utváříme si vlastní identitu. Jistě je to také *škola*, kde se systematickým způsobem učíme znalostem a dovednostem potřebným v dané společnosti a kultuře. Zároveň jsme v ní součástí kolektivu mnohem většího, než který lze zažít v rámci rodiny. *Vrstevníci a kamarádi* jsou totiž dalším významným socializačním faktorem. Často je definuje nejen stejný věk, ale i sdílené zájmy a sociální postavení. Vrstevníci nám poskytují zcela nové a jiné podněty a reakce na naše jednání, než rodinní příslušníci, a zejména v době dospívání částečně přebírají roli rodiny v oblasti pozitivních reakcí na chování a experimentování (tj. hledání) s různými identitami (které jsou u dospívajících často redukovány na sadu formálních, vnějších znaků). Lze uvést i *masová média* nebo *sociální síť*, které nás baví, zprostředkovávají komunikaci s ostatními lidmi,

Socializace

Činitelé
socializace

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

poskytují nové informace, učí nás tyto informace interpretovat (je to vždy tím správným způsobem?) a představují nám nové výrobky.

Vlastně kterýkoliv z uvedených činitelů lze chápat jako potenciální předmět výzkumu, pokud se chceme o procesu a obsahu socializace dozvědět více. Jakým způsobem však postupovat? Už víme, že existují dva základní výzkumné přístupy – kvantitativní a kvalitativní, resp. typ třetí – smíšený, který využívá oba dva předchozí.

Pro zopakování (nebojte se, neznámé pojmy si blíže vysvětlíme v následujících částech textu):

Kvantitativní přístup

Vychází z post-pozitivistického přístupu k vědě, který spoléhá na identifikaci příčiny a důsledku (nezávislá a závislá proměnná), redukci informací na jednotlivé proměnné, formulaci hypotéz, využívání měření a pozorování, zjišťování informací pomocí experimentů a dotazníků a předem vytvořených nástrojů, které generují statistická data. Běžný proces kvantitativního výzkumu vypadá takto:

- zajímá nás, co způsobuje, že proměnná Y má v různých případech různou hodnotu
- na základě toho, co jsme již dříve četli nebo slyšeli v médiích, usoudíme, že důvodem bude nejspíše proměnná A
- na základě dalšího studia odborné literatury zjistíme, že pro proměnnou Y už existuje teorie, která ji vysvětluje za pomoci nejen A, ale i dalších proměnných B, C a D (tedy, problém není tak jednoduchý, jak jsme předpokládali)
- pustíme se do *konceptualizace* zkoumaného problému – zjišťujeme, jaké různé významy mohou mít užívané koncepty, které chceme zkoumat (tedy proměnná Y a např. proměnná A, kterou jsme si vybrali k výzkumu – ostatní momentálně zjišťovat nebudeme, nicméně víme, že existují a musíme na ně při vysvětlování proměnné Y pamatovat)
- volíme nejvhodnější design výzkumu (experiment, dotazník, terénní výzkum, obsahová analýza, srovnávací výzkum...), vždy ale na základě povahy proměnných, které chceme zjišťovat
- definitivně stanovíme, o které skupině chceme zjišťovat informace a koho budeme za tímto účelem pozorovat nebo dotazovat (tj. stanovíme populaci a výzkumný vzorek), protože prakticky nikdy nebudeme schopni sehnat informace úplně ode všech členů zkoumané skupiny (která může být obrovská, třeba všichni obyvatelé Olomouckého kraje)

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

- ještě před samotným sběrem dat musíme projít velmi důležitou fází výzkumu, *operacionalizací*, ve které stanovíme *indikátory* zkoumaného problému (pokud bude proměnnou Y například sociální kapitál, sotva takto teoretický koncept změřím pomocí třeba dotazníku – proto musím tento koncept operacionalizovat, tj. převést do podoby, kterou jsem schopen měřit, třeba počet přátel)

- následuje samotný sběr dat pro analýzu a interpretaci

- sebraná data je třeba zpracovat a upravit pro další analýzu

- práce s informacemi – analýza, interpretace, diskuse, tvorba závěrů.

Uvedená sekvence kroků má samozřejmě celou řadu modifikací. Miroslav Disman například upozorňuje na potřebu vytvoření tzv. pracovních hypotéz, které nám pomohou udělat si jasno o veškerých potenciálních vlivech na zvolenou závislou proměnnou. Stejně tak připomíná užitečnost pilotní studie před samotným rozhodnutím o metodě sběru dat a následném předvýzkumu, kde otestujeme už připravený nástroj a máme tak možnost vyhodnotit, zda jej lze aplikovat na konečný vzorek respondentů.

A jaké jsou typické případy, kdy sáhneme po kvantitativních metodách?

- velké srovnávací studie – (například Evropský výzkum hodnot – pravidelně se opakující dotazníkové šetření ve většině evropských zemích zahrnující několik desítek tisíc respondentů)

- zjišťování vztahů v rámci sociálních skupin (například metodou sociometrie, která umí popsat strukturu třídních kolektivů a postavení jednotlivých žáků v ní)

- studie mezi návštěvníky sportovních akcí (například dotazníky zjišťující spokojenost návštěvníků se službami v rámci Olympijských festivalů)

Kvalitativní přístup

V kvalitativním výzkumu naopak většinou vycházíme ze sociálně konstruktivistické perspektivy, která předpokládá existenci různých osobních zkušeností, které jsou podmíněny sociálně i historicky. Kvalitativní přístup je založen na osobních vyprávěních, zážitcích a zkušenostech, které jsou výzkumníkem zaznamenány a analyzovány bez předchozích detailních hypotéz (tedy opačně, nežli je tomu u kvantitativního přístupu). Tyto hypotézy či přímo nové teorie jsou často naopak výstupem kvalitativního výzkumu.

Příklady
využití

Kvalitativní
výzkum

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

Na začátku výzkumu tedy stojí konkrétní problém, který chceme popsat nebo pochopit. I zde samozřejmě musíme nejprve nastudovat patřičné množství literatury, která se k danému tématu vztahuje.

V druhém kroku vyrážíme do terénu a souběžně budujeme vzorek respondentů, sbíráme data, analyzujeme je a interpretujeme.

Částečně již během druhého kroku zároveň budujeme nové hypotézy, když se ptáme, zda jsou v sebraných datech nějaké pravidelnosti, trendy nebo opakující se informace.

Jak je možné, že na rozdíl od kvantitativního výzkumu je zde tolik kroků sdruženo do jedné fáze výzkumu? Zvláštností kvalitativního výzkumu je totiž neustálá interakce mezi výzkumníkem, daty a respondenty, kdy na základě objevujících se informací zpřesňujeme náš výzkumný vzorek, upravujeme tematické okruhy v rozhovorech a rozhodujeme se, jakým směrem se dát, aby byl náš vzorek co možná nejbohatší z hlediska přínosu nových informací.

Kdy může být použití kvalitativního přístupu nejvhodnější? Universální návod samozřejmě neexistuje, ale zcela jistě existují typické výzkumné otázky a témata, u kterých se kvalitativní výzkum nejspíše použije:

- výzkum sportovních subkultur (jakým způsobem vnímají „skejtáci“ své členství v subkultuře, co z nich dělá tyto „členy“?)
- výzkum sakrálních staveb jako nositelů kolektivní paměti (jaké historické události a proč si lidé asociují s katedrálou sv. Víta?)
- překážky v procesu socializace u studentů středních škol (co vnímají studenti jako zásadní pro obtížné začlenění se do kolektivu?)

Literatura

- Creswell, J.W. (2002). Research Design. Thousand Oaks: SAGE Publications.
Disman, M. (2002). Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Nakladatelství Komenium
Giddens, A. (1999). Sociologie. Praha: Argo.
Kendall, D. (2007). Sociology in our Times. Belmont: Thomson Wadsworth.

Kontrolní otázky

Jaké známe základní činitele procesu socializace?

Jakými výzkumnými metodami je můžeme zkoumat?

Vyjmenujte základní kroky kvantitativního a kvalitativního výzkumu.

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

2. Základy kvantitativního výzkumu

Jak už jsme si naznačili (a dost možná už víte), kvantitativní přístup se často ztotožňuje s tzv. deduktivní metodou. Jednoduše řečeno, postupujeme těmito fázemi:

- teorie
- hypotézy
- pozorování
- přijetí/zamítnutí hypotézy

Nejprve si stanovíme obecný problém nebo teorii. Ten si překládáme do sady hypotéz, tedy tvrzení či očekávání určitého stavu, které formulujeme na základě studia stávající teorie. Ačkoliv základní hypotéza má často poměrně obecné znění, už při ní musíme dbát na to, aby koncepty v ní užití byly empiricky měřitelné, zjiitelné. Jak upozorňuje Disman, tuto obecnou hypotézu si postupně rozepisujeme formou pracovních hypotéz, kde zachycujeme předpokládané vztahy mezi sledovanými proměnnými, ale i proměnné, které mohou potenciálně zkreslit sledované vztahy. Všechny proměnné v našich hypotézách by dále měly mít svou operační definici. Jejím cílem není vysvětlení daného konceptu, ale popis postupu, jak jej změřit. Tedy například: Fanoušek brněnské Komety navštívuje každé utkání tohoto týmu. Cítíme, že tento výrok nám mnoho neříká o prožívání nebo vnímání toho, co znamená „býti fanouškem“, nicméně jednoznačně nám definuje fanouška počtem navštívených utkání.

Chceme-li zkoumat nějaký sociální problém, měli bychom správně do výzkumu zahrnout tzv. přirozený systém, tedy soubor proměnných, které jsou navzájem propojeny konkrétními vztahy. Upřímně řečeno, něčeho takového v sociálních vědách nikdy nedosáhneme. Zkuste si jen představit, co všechno bychom museli zjišťovat a měřit, pokud bychom chtěli zachytit všechny možné faktory, které ovlivňují proces, kdy se jedinec stává fanouškem hokejové Komety. Tradice v rodině, bydliště, výše příjmu, názory přátel, společenské postavení, počet dětí, postoj manželky, cena vstupenek, to vše zde může hrát roli. Je jasné, že nutně musí dojít k redukci sledovaných proměnných. To nám na jedné straně umožní provést rozumně naplánovaný výzkum. Ovšem na druhé straně to znamená, že mnoho informací nebudeme schopni postihnout. Obecně lze uvažovat o redukci těchto aspektů okolního světa:

- počet pozorovaných proměnných (zde musíme zejména dbát na neuvědomované působení námi opomenutých proměnných, které mohou zásadně zkreslit naše zjištění)

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

- počet zachycených vztahů mezi nimi (počet a varianty možných vztahů mezi proměnnými objektivně zachytit prostě nelze – navíc různé proměnné vyžadují různé statistické metody analýzy, jak si možná vzpomínáte z kurzu statistiky)
- redukce populace na vzorek (tento typ redukce pozorovaného nebývá problém, pokud se vyznáme v metodách výběru respondentů a víme, za jakých podmínek můžeme zobecňovat naše zjištění)
- popis pouze jednoho nebo několika málo časových okamžiků (opět, nemusí se jednat o problém, pokud jsme si této skutečnosti vědomi)

Zkreslení při pozorování

Už jsme si zmínili, že při sociálně-vědním výzkumu často stojíme před potřebou redukovat počet sledovaných proměnných. Je zde ale jedno velké nebezpečí. Tato redukce není možná bez důkladného promyšlení studované problematiky, seznámení se s předchozími výzkumy a pečlivého sledování validity. Velmi lehkou se totiž může stát, že díky přílišné pozornosti, kterou věnujeme například dvěma proměnným, zapomeneme zahrnout do výzkumu proměnnou třetí, která je ale shodou okolností tou skutečnou příčinou změn, které chceme vysvětlit. Představte si příklad, kdy chceme zjistit, příčiny popularity jednoho z místních soupeřících atletických klubů, který oproti jeho konkurentovi navštěvuje o přibližně dvě třetiny více dětí. Oba mají srovnatelnou nabídku, kvalitní trenéry i cenu. Jako logické vysvětlení nás napadne, že vysvětlením by mohla být dojezdová vzdálenost. Sestrojíme proto dotazník, který se zaměří na všechny tyto zmíněné důvody, a budeme zjišťovat význam každého z nich pro preferenci atletického klubu. A skutečně nalezneme mírnou korelaci preference klubu a místa bydliště, což také napíšeme do výzkumné zprávy. Přesto se ale ve skutečnosti budeme mýlit, protože skutečná příčina, totiž že začátek sportovních kroužků v jednom klubu začíná ve dvě hodiny odpoledne, zatímco ve druhém ve čtyři, nás nenapadla. Rodiče prostě nestíhají přivést děti po škole na dřívější trénink, a proto si ve velké míře vybírají druhý sportovní oddíl, který nabízí výhodnější čas. Asi nás nepřekvapí, že tento důvod přeci jen souvisí i se sledovaným místem bydliště, jak nám naznačovaly vypočítané korelační koeficienty.

Zkreslení zkoumaného vztahu tedy vzniklo vlivem nepozorované třetí proměnné (začátek tréninků), která působí na preferenci klubu. Vliv má sice i místo bydliště, nicméně představuje jen část vysvětlení závislé proměnné (preferenci klubu). Dismán uvádí, že tento typ zkreslení, *dvojitá příčina*, je v sociálních vědách asi nejčastějším problémem výzkumů.

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

Dalším možným zkreslením je tzv. *nepravá korelace*. Ta vzniká, pokud z dat zjistíme, že korelační koeficienty mezi dvěma proměnnými nám vycházejí natolik významné, že můžeme s největší pravděpodobností vyloučit jejich náhodný vznik. Přesto nám ve vysledovaném vztahu něco „nesedí“. Opět sledujeme naše sportovní kluby. Tentokrát nás zaujalo, proč děti do jednoho z nich jezdí převážně auty, která jsou v průměru 15 let stará, zatímco na parkovišti u druhého je průměrné stáří aut jen 5 let. Navíc jsme na základě statistik zjistili, že sportovní úspěchy druhého klubu na soutěžích jsou významně vyšší, nežli výsledky klubu prvního. A při pohledu na hodnoty korelací jsme vymysleli pozoruhodnou hypotézu, kdy přepravování mladých sportovců v autech s moderními technologiemi (klimatizace, audiovizuální systémy apod.) má podstatný vliv na jejich úspěchy na závodech, neboť jsou více relaxovaní a odpočatí. I tentokrát jsme však přehlédli existenci další proměnné, kterou byla lokalita prvního klubu v blízkosti starší zástavby s paneláky, zatímco druhý klub s parkovištěm zaplněným moderními auty se nachází blízko nové, „satelitní“ výstavby s rodinnými domy. Na základě této skutečnosti bychom mohli dále usuzovat, že to bude právě čtvrt s novostavbami rodinných domů, kde budou žít rodiny s nadprůměrným příjmem, které mají na své děti vysoké nároky, což se může promítat i do sportovní přípravy, jejímž výsledkem mohou být i dobrá umístění na soutěžích. I tady se potvrdila existence třetí proměnné, která měla navíc vliv na obě původně sledované. Naopak pohodlí při cestě na a ze závodů zde ve skutečnosti přímý vliv nemělo.

Vývojová sekvence je Dismanovým dalším typem zkreslení, kdy do předpokládaného vztahu dvou proměnných vstupuje ještě jedna, kterou jsme ve skutečnosti měli začít. Předchází totiž námi původně sledované nezávislé proměnné, o které jsme předpokládali, že je důvodem pro změny proměnné závislé. A opět, zkonstruujeme hypotézu, že dovážení dětí auty na sportovní trénink několikrát týdně je vlastně znakem větší starostlivosti rodičů o rozvoj svých dětí. A právě to považujeme za důvod lepších sportovních výsledků. Opomeneme však do příčinného vztahu zahrnout předcházející proměnnou, kterou je vyšší příjem domácnosti, díky kterému mohou být například maminky s dětmi doma bez potřeby mít plný pracovní úvazek. To vede k mnohem flexibilnějším časovým možnostem a koneckonců i k vlastnictví druhého auta v domácnosti, kterým své děti mohou pravidelně dovážet i několikrát týdně na trénink.

Zbývajícím častým zdrojem zkreslení je *chybějící střední člen*, kterým Disman popisuje situaci, kdy do předpokládaného příčinného vztahu mezi dvěma proměnnými opomeneme zahrnout třetí proměnnou, která vstupuje mezi obě původně sledované. Tímto způsobem můžeme ovšem dojít k závažným zkreslením, která, pokud je dokonce publikujeme, mohou způsobit hodně zla. Opět využijme předchozí situaci, kdy děti rodičů s vyšším příjmem vykazují

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

významně vyšší umístění na sportovních soutěžích. Než začneme konstruovat hypotézy o podplácení a další konspirační teorie, je třeba ze zamyslet, zda vztah mezi oběma proměnnými je skutečně příčinný, anebo jsme opět zapomněli zahrnout do analýzy třetí proměnnou, onen chybějící střední člen, kterým i tentokrát může být množství volného času jednoho z rodičů z rodiny s vyšším příjmem, který si „může dovolit“ nechodit do práce a plně podporovat dítě v jeho sportovní přípravě (včetně financování různých soustředění, osobních trenérů apod.).

Korelace

Několikrát jsme si již zmínili pojmy jako korelace nebo korelační koeficient. Dost možná už víme, co jimi máme na mysli. Korelace mezi dvěma proměnnými označuje přítomnost nějakého vztahu (nebo jeho nepřítomnost, je-li korelace nulová). S pomocí statistického softwaru si lehce necháme spočítat hodnotu korelačních koeficientů, pokud budeme chtít. I zde ale musíme pamatovat na jedno ze základních pravidel statistické analýzy, které někdy označujeme zkratkou GIGO – Garbage In Garbage Out. Tedy, pokud už na počátku analýzy zadáme chybná nebo nesmyslná data, ani na výstupu nezískáme nic jiného než „odpad“. Pamatujme na to, že statistický program (SPSS, Statistika atd.) nám korelační koeficienty vypočítá vždy. Je ale plně na nás, abychom jejich výpočet využili pouze tam, kde je to logické, je to podloženo studiem literatury a odpovídá to pravidlům pro aplikaci daného korelačního koeficientu (každý z nich vyžaduje určitý typ dat a má různá omezení). Po přípravě dat z výběrového šetření (typicky s využitím dotazníku) zpravidla postupujeme tak, že si necháme spočítat tzv. *parciální korelace*, tzn., že zjišťujeme korelaci mezi dvěma proměnnými a zároveň kontrolujeme vliv proměnné třetí (kterou podezříváme, že by mohla mít vliv na vztah těch předchozích dvou). Pokud se korelace mezi dvěma sledovanými proměnnými nezmění, vliv oné třetí můžeme s velkou pravděpodobností vyloučit.

Při zjišťování hodnoty korelačních koeficientů musíme dále pamatovat na další velmi podstatnou věc, kterou nejen studenti velmi často opomíjejí. Zvláště, pokud hodnota korelace vyjde jako statisticky významná. Korelace, jakkoliv významná, stále zůstává „pouze“ naznačením vztahu mezi proměnnými, a to ještě pouze za podmínky, že jsme vyloučili výše uvedená zkreslení některou z externích/intervenujících proměnných. Jinými slovy, korelace nám neříká vůbec nic o směru vlivu, tedy o kauzalitě. Abychom byli schopni pronášet výroky o příčinném vlivu nezávislé na závislou proměnnou, musí být splněny tři podmínky:

1. Změny v obou proměnných musí nastat souběžně: toto a právě jen toto nám ověří hodnota korelačního koeficientu. Jak už jsme ale připomínali, korelace znamená jen významnou souvislost, nikoliv příčinný/kauzální vztah.

**MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ
BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ
PALACKÉHO V OLOMOUCI**

2. Musí být vyloučen vliv nějaké další, třetí, proměnné, která z vnějšku ovlivňuje obě sledované proměnné: Upřímně řečeno, v sociálně-vědním výzkumu tuto podmínku nebudeme nikdy schopni splnit. V komplexní sociální realitě (světě kolem nás) budou vždy existovat vlivy, které nebudeme schopni kontrolovat nebo kterých si nebudeme ani vědomi. Jediným způsobem, jak s velkou jistotou vyloučit externí vlivy, je provedení laboratorního experimentu, nebo alespoň využití klasického experimentálního designu (účastníci jsou náhodně rozděleni do dvou skupin, experimentální a kontrolní a otestováni – následně je aplikována testovaná proměnná, a to pouze na experimentální skupině – následuje opět měření/testování obou skupin).

3. Změny v obou proměnných (nezávislé i závislé) musejí nastat v logické časové souslednosti: Tuto podmínku nám obvykle značně ztěžuje časová redukce pozorovaných proměnných, protože obvykle jsme schopni sledovat pouze jeden bod v časovém kontinuu (např. dotazníkové šetření nám zachytí pouze současné názory a postoje respondentů, ale už ne minulé nebo budoucí). Skutečně jisti o logickém pořadí obou proměnných si můžeme být prakticky pouze tehdy, když prostě jednoznačně víme, že nezávislá proměnná musela předcházet proměnné závislé (např. že moderní gymnastice se budou věnovat právě ženy a ne muži). Jak upozorňuje Disman, musíme si ale zároveň uvědomit, že tato naše znalost nemá původ v datech, ale ve vnějších okolnostech. Způsobem, jak lze uvedený nedostatek napravit, je provedení opakovaného měření na téže skupině, což ale často bývá nemožné, nebo alespoň velmi nákladné. Stejně tak dotazování respondenta na jeho názory v minulosti (což by nám také mohlo naznačit časovou posloupnost ve vlivu proměnných) je velmi nepřesné a vystavené celé řadě zkreslení.

Koncepty a indikátory

At' už v sociologii, psychologii nebo dalších sociálně-vědních disciplínách, pokud chceme začít zkoumat nějaký jev, narazíme často na problém, že různí autoři jej definují mírně odlišným způsobem. Na rozdíl od řady přírodních věd tedy ještě před samotným začátkem výzkumu musíme rozhodnout, které teoretické pojetí a kterou definici se rozhodneme využívat a aplikujeme ji v naší studii. Pokud bychom chtěli zkoumat vliv sportu na socializaci, budeme se tedy nejprve muset rozhodnout, co vlastně považujeme za sport – jsou to soutěžní aktivity, fyzické aktivity, soutěžní aktivity vykonávané podle určitých pravidel, disciplíny patřící na program olympijských her nebo třeba sport tak, jak ho definuje Evropská charta sportu. Musíme si zejména uvědomit jednu charakteristiku sociálních věd – nikdy totiž nestudujeme samotný koncept, ale vždy nějakou jeho reprezentaci v okolním světě. O to důležitější je

Co sledovat?

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

potom na samotném počátku vyjasnit si, se kterým pojetím budeme pracovat. Můžeme postupovat ve třech fázích (dle de Vause):

1. Vyjasnění konceptu: Co to je vlastně koncept? Můžeme jej označit za abstraktní shrnutí určitého jednání, postojů či charakteristik, které vykazují některé shodné rysy. Nejsou to neměnná, objektivní fakta, ale umělé výtvořiny, které mají za úkol ulehčit komunikaci o dané problematice. Jak tedy postupujeme? Nejprve si můžeme zjistit co možná největší množství definic konceptu pomocí studia učebnic, vědeckých studií a článků. V druhém kroku se pokusíme na základě shromážděných definic vytvořit souhrn hlavních vlastností, které jsou vlastní většině definic. Po ujasnění, které pojetí chceme zkoumat, si vybereme (nebo vytvoříme) jednu z definic, kterou zároveň rozebereme v teoretické části naší studie. Nezřídka se stává, že význam našeho konceptu se dále upřesňuje v průběhu sběru dat. V dalším kroku si vyjasňujeme dimenze konceptu. Námi zvolené pojetí konceptu totiž zpravidla obsahuje celou řadu dalších specifik, které je třeba si uvědomit a vyjasnit, nežli je budeme využívat například v dotazníkových otázkách. Pokud se například rozhodneme pro definici sportu jako fyzické soutěžní činnosti prováděné dle daných pravidel, můžeme dále vyjasňovat, o jaká pravidla se jedná, kdo je stanovil, jak jsou formální či závazná atd.

2. Vytvoření indikátorů: Indikátory nám pomohou sestoupit z úrovně teoretického jazyka na úroveň praktickou, kterou jsme schopni zjišťovat nebo měřit. Postupně takto definujeme jednotlivé dimenze a sub-dimenze vybraného konceptu, až dojdeme na úroveň, kde náhle před sebou nevidíme nehmátemelný teoretický pojem, ale reálnou činnost, událost nebo jev, který se reálně odehrává v okolním světě. Pokud tedy máme sport a jeho definici obsahující pravidla, můžeme upřesňování jejich významu dorazit až k bodu, kdy se rozhodneme, že pravidla pro nás představují soubor nařízení, která obsahuje směrnice Mezinárodní atletické federace. Jinými slovy, najednou před sebou vidíme konkrétní text, který můžeme kvantifikovat, prezentovat respondentům, porovnávat s jinými pojetími pravidel atd. Dorazili jsme tedy na nejnižší úroveň našeho procesu upřesňování významu – úroveň, kterou už jsme schopni ověřovat na praktické úrovni, například stanovit, zda konkrétní fyzická aktivita odpovídá definici dané směrnice. Zároveň však musíme podobným způsobem upřesnit další části naší sportovní definice, tedy fyzickou aktivitu a soutěžní činnost. Jdeme však ještě dál a rozhodujeme se, kolik indikátorů využít, jakým způsobem je zjišťovat, zda použít své vlastní, nebo se spolehnout na již ověřené, standardizované metody měření (což lze samozřejmě jen doporučit). Pokud si vytváříme své vlastní, často začínáme tím, že o našich návrzích diskutujeme s dalšími odborníky z dané oblasti, stejně jako s dalšími lidmi, kteří se v ní pohybují, nebo pozorujeme dané okolí, zda reálné praktiky odpovídají naší představě apod.

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

3. Vyhodnocení indikátorů: Pro další využití vytvořených indikátorů si musíme být jisti jejich validitou (zda měří, co měřit mají) a reliabilitou (nakolik přesně to měří). Zde má nezastupitelné postavení pilotní studie. Jak upozorňuje de Vaus, nejde nám ve skutečnosti o validitu samotného indikátoru, ale spíše o validitu jeho využití. Tedy o to, zda měření indikátorů daného konceptu, který nám představuje sport, se skutečně vztahuje ke sportu, který může mít vliv na proces socializace. Validitu lze ověřovat různými způsoby, např. porovnáním našich výsledků s jinými, již ověřenými, daty, kontrolou, zda naše indikátory pokrývají všechny dimenze konceptu, nebo zda jsou závěry v souladu s používanou teorií a jejími předpoklady. Reliabilita nám naopak popisuje stav, kdy i opakované měření přinese stejné výsledky. Může být ovlivněna odlišným porozuměním kladeným otázkám, zjišťováním témat, na která respondent nemá či nemůže mít vytvořený názor, použitím ověřených otázek, které i při opakovaném zodpovězení dají stejné výsledky (tímto je naopak reliabilita posílena), nebo chybným nastavením indikátorů, které nám zároveň měří více konceptů, aniž bychom si to uvědomovali (např. škála zjišťující zájem o sport nám použitím chybných otázek zároveň zachycuje zájem respondenta o navazování sociálních kontaktů ve sportovním prostředí, což je podobné, ale nikoliv stejné).

Pokud jsme vyřešili vyjasnění konceptů a jejich indikátorů, můžeme po sběru dat přistoupit k jejich měření. Zpravidla měříme následující atributy (dle Mareše et al.):

1. intenzita vlastností – v daném okamžiku, změny intenzity v určitém čase za nezměněných i změněných podmínek
2. distance vlastností – na určité škále nebo v jiném sledovaném prostoru
3. souvislosti (korelace) a závislosti (kauzalita)
4. globální vlastnosti souborů dat (průměrný věk, porodnost apod.).

Jak to všechno zjišťovat?

Jakmile jsme se rozhodli, na kterém vzorku budeme výzkum provádět (metody výběru výzkumného vzorku si necháme na jindy, nebo se inspirujte v jiných textech), musíme mít jisto v tom, jakými metodami budeme sbírat požadované informace. I zde se bude jednat pouze o naznačení celé problematiky a spíše upozornění na některé problematické body.

Jak už jste zřejmě slyšeli, mezi často užívané metody sběru v kvantitativním výzkumu patří dotazníky (resp. rozhovor), analýza dokumentů a pozorování:

Dotazníkové šetření je často používanou metodou sběru dat. Sestavení dotazníku však zdaleka nemusí být jednoduchý proces, pokud zároveň chceme dosáhnout optimálního cíle, kterým je validní a reliabilní dotazník a zároveň jeho vysoká návratnost. V kvantitativním

**MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ
BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ
PALACKÉHO V OLOMOUCI**

výzkumu prakticky vždy používáme výhradně tzv. standardizované dotazníky, ve kterých jsou otázky pevně dané pro všechny respondenty a také jejich odpovědi se zaznamenávají do předem připravených formulářů v jednotné podobě – používáme tedy uzavřené otázky. Výjimečně lze takovýto dotazník doplnit i otázkou otevřenou, která nám může třeba rozšířit nabídku odpovědí u konkrétního tématu, např.:

Kterým sportovním disciplínám byste chtěl/a, aby se věnovalo Vaše dítě:

- a. atletika
- b. bojové sporty
- c. míčové hry
- d. jiné – vypište: .....

Otevřenou otázkou zde zajistíme, že nabídka odpovědí pokrývá celé spektrum možností, které mohou nastat (ve skutečnosti bychom museli být v nabídce sportů mnohem důkladnější a i použití položky „míčové hry“ by nemuseli všichni respondenti pochopit stejně, ale jako příklad nám poslouží dobře). Zároveň po respondentovi vyžadujeme vypsání pouze jednoho či dvou slov, což je přijatelné. Zvláště v porovnání s užitím otevřených otázek, kde bychom po respondentovi chtěli vypsát celou odpověď o velikosti odstavce. Tento postup v dotazníkovém šetření důrazně nedoporučujeme.

Dále je v případě využití standardizovaných technik třeba myslet na roli tazatele (pokud ho využíváme). V takovém případě se sice jedná zdánlivě o metodu rozhovoru, ale svou povahou i tento postup řadíme spíše mezi dotazníková šetření. Důvodem je striktně vymezená a omezená role, kterou tazatel v průběhu sběru dat hraje. Pokud chceme skutečně dodržet standardizovaný charakter dotazníku, tazatel by neměl na znění pokládané otázky měnit ani slovo a stejně tak by se měl vyvarovat jakýchkoli svých pokusů o vysvětlení významu otázky či jakýchkoliv dalších komentářů. Jak upozorňuje Disman, kvantitativním přístupem se snažíme zjistit informace o celých skupinách a nikoliv o jednotlivcích. Z toho důvodu je naprosto nezbytné, aby analyzovaná data byla jednotná, což můžeme zajistit právě kladením otázek způsobem, který bude stejný u všech respondentů.

Validitu získaných informací (stejně jako třeba návratnost dotazníků) můžeme dále ovlivnit důrazem na další podstatnou věc, které se ne vždy věnuje patřičná pozornost, tj. způsobem kladení otázek a jejich zněním. V zásadě bychom u každé otázky měli dbát na několik základních pravidel. Otázka by měla být:

- validní – měla by zjišťovat skutečně to, co zamýšlíme

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

- reliabilní – na stejnou otázku bychom za stejných podmínek měli obdržet vždy stejnou odpověď – odpovědi by tedy měly být konzistentní
- rozdělující vzorek respondentů – odpovědi by neměly být sdruženy pouze v jedné kategorii. Problémem mohou být právě špatně zvolené kategorie, ale stejně tak i špatný způsob výběru respondentů (opomněli jsme některé důležité skupiny)
- adekvátně formulovaná – tak, aby ji respondenti neodmítali zodpovědět. To může být např. z důvodu používání urážlivých slov, citlivých témat, zbytečně se opakujících otázek nebo otázek příliš náročných na zodpovězení atd.
- stejný význam pro všechny – je třeba zajistit, aby všichni respondenti pochopili otázku stejným způsobem (např. uvedením definice přímo do dotazníku)
- relevantní pro náš výzkum – toto je otázka dobrého plánování výzkumu. Jen ty otázky, které skutečně využijeme, by se měly objevit v dotazníku

Formulace otázek

Pokud připravujeme otázky do dotazníku, je vhodné dbát na následující pravidla:

Jednoduché otázky – měli bychom se vyvarovat odborných výrazů – případně, pokud to jinak nejde, doplnit jejich definicí přímo do otázky

Krátké otázky – čím kratší, tím přehlednější a jasnější (ovšem ne na úkor pochopení smyslu otázky)

Ptáme se jen na jednu věc – dáváme pozor, aby v jedné otázce nebyly skryty dvě (např. Jak často navštěvujete své rodiče? - ve skutečnosti můžeme navštěvovat matku a otce zvlášť).

Zavádějící otázky – dbáme, aby znění otázky nepodporovalo respondenta ve výběru konkrétní odpovědi – např. „Souhlasíte, že ....“

Negativní otázky – Vždy se ptáme raději takto: „Marihuana by měla být řazena mezi ilegální látky“ (respondent souhlasí nebo nesouhlasí) místo „Užívání marihuany by nemělo být povoleno“ - respondenti si nejprve musí otázku „přeložit“ do pozitivního znění, aby věděl, k čemu přesně se má vyjádřit.

Může respondent znát odpověď? - jsou témata, u kterých si nemůžeme být jisti (zejména u dotazů na postoje), že respondenti mají utvořený názor nebo že se v dané oblasti orientují. Otázka „Souhlasíte nebo nesouhlasíte se státní politikou rozdělování dotací do sportu?“

**MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ
BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ
PALACKÉHO V OLOMOUCI**

nemusí být pro řadu respondentů vůbec relevantní (daná problematika je nezajímá). Budťo je předem odfiltrujeme a ptáme se pouze těch, kdo mají o danou oblast zájem, nebo alespoň zařadíme možnost, že o dané věci nemají dost informací apod.

Stejný význam pro všechny – opět třeba pojem sport může pro různé respondenty znamenat různé věci – ptejme se konkrétněji nebo přidejme k otázce i definici pojmu, o který se zajímáme.

Zkreslení díky autoritě – pokud spojíme otázku se jménem osobnosti, která je v dané oblasti autoritou, a ptáme se na názor respondenta, zjišťujeme vlastně zároveň i jeho postoj k dané autoritě: „Jaký máte názor na papežův přístup k otázce kontroly porodnosti?“

Nejasné znění – většinou je na vině složitá konstrukce otázky, užívání dlouhých vět apod.

Příliš detailní otázky – pokud v otázkách zabíháme do přílišných detailů, výsledkem nemusí být přesná odpověď. Respondent si často nemusí na všechny podrobnosti vzpomenout, nebo se mu prostě vzpomínat nechce a vybere přibližnou odpověď.

Specifikace kontextu otázky – je jasné, na jaké např. časové období se respondenta ptáme, když chceme odpověď na otázku „Jak často navštěvujete svou matku“? Jde nám o poslední měsíc, několik měsíců, rok atd.?

Nabídka nepřesných možností k odpovědi – je vždy na zvážení, kdy použít nabídku odpovědí typu „nevím“ nebo „nemám názor“. Někdy je respondent zvolí z pohodlnosti, aby nemusel přemýšlet o složité otázce.

Osobní/neosobní znění otázky – Je rozdíl zda se ptáme, co o daném problému soudí respondent nebo otázka zní, co o něm běžně soudí lidé. Můžeme takto měřit názor respondenta, ale i jeho vnímání názorů ostatních lidí.

Nechceme vědět až moc? - Ne vždy potřebujeme znát přesný věk nebo příjem (a ne vždy je respondent ochoten nám je sdělit). Obvykle stačí nabídka obecných kategorií.

Nabídka odpovědi před samotnou otázkou – Vždy řadíme nabízené odpovědi až poté, co položíme otázku – ne tedy „Řekl byste, že je to často, občas nebo nikdy, kdy dochází k...“.

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

Neutrální znění – vyhýbáme se tomu, aby součástí otázky byly i argumenty pro jednu z odpovědí, např.: „Jste pro snížení výdajů na obranu, i když to bude znamenat nárůst rizika teroristických útoků?“

Slova s absolutním významem – raději se vyhýbáme výrazům jako „vždy, nikdy, pokaždé, nic“. Jen málo respondentů si je vybere, právě kvůli jejich absolutnímu vyznění bez výjimek.

Zastavme se ještě na chvíli u **analýzy dokumentů**:

Ačkoliv jen stěží můžeme ovlivnit, v jaké formě budou vytvořeny dokumenty, které chceme analyzovat, velmi dobře můžeme naopak zajistit, aby náš postup při analýze naplnil podmínku standardizovanosti (tedy stejné aplikace metod po celou dobu výzkumu). Velmi často používanou metodou je *obsahová analýza*. Při správném použití může poskytnout vysoce relevantní kvantifikované informace jak o obsahu konkrétního dokumentu, tak i o jeho formě nebo autorovi (načítáním znaků typických pro daného autora). Zajímavá je i možnost jejího užití při analýze dat získaných kvalitativními technikami. Jak upozorňuje Disman, objektivita a standardizace neznamená, že pustíme ze zřetele kontext analyzovaných jednotek. Zatímco výskyt jednotlivých typů obsahu v datech jsme schopni poměrně přesně načítat (např. analyzujeme Olympijskou chartu a chceme zachytit počet výskytů tématu fair-play), někdy musíme dbát i na celkový význam často velmi krátké jednotky. Příkladem mohou být různé typy ironie nebo nadsázky, která se může v obsahu objevit. Pokud bychom podobné výroky kategorizovali doslova dle jejich znění, logicky bychom nezachytili jejich význam správně (např. výrok „No to je tedy pěkné“).

Při obsahové analýze je třeba vždy zvolit jednotku analýzy – rozsah (slovo, věta, kapitola, minuta videozáznamu), zdroj informace (TV zprávy, tiskové zprávy), téma (téma politické kampaně, zápletky knihy, místo děje), hlavní osoba (hrdina knihy, osoba, o které referuje zpravodajství).

Poslední metodou sběru dat, kterou si stručně v této části zmíníme, je **pozorování**. Stejně jako analýza dokumentů, i pozorování patří mezi neobtrusivní (nevtíravé) techniky sběru dat. Neboť i zde se pohybujeme v oblasti kvantitativního výzkumu, naším prvořadým zájmem je tuto metodu standardizovat. Pozorovatele tedy vybavíme popisem toho, co a kde přesně a v jakých časových intervalech pozorovat a jakým způsobem to zaznamenávat. Zpravidla připravíme i záznamový arch, kde bude pozorovatel své poznatky do předem připravených kolonek zaznamenávat. I způsob záznamu pozorovaného chování či děje však musí být pro všechny případy stejný. Lze toho dosáhnout například dopředu připraveným seznamem typů chování, ze kterých pozorovatel vybírá (samozřejmě, čím více toho víme o pozorovaném

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

prostoru, tím více bude připravený seznam relevantní). Nebo, pokud chceme zaznamenat například emoční reakce sledovaných osob, můžeme připravit škálu „smajlíků“, které by odpovídaly jednotlivým základním emočním reakcím.

Druhým zásadním rozhodnutím při standardizovaném pozorování je způsob, jakým je pozorovatel přítomen v prostředí, v němž pozorování probíhá. Na jednu stranu může být pozorovatel skryt – ať už s využitím audiovizuální technologie (kamery, mikrofony) nebo jednostranného zrcadla. S využitím záznamové techniky je vždy spojen jeden problém, který musí výzkumník reflektovat a vyrovnat se s ním – zkusení pozorovaného jednání vinou toho, že pozorované osoby jsou si vědomy, že jsou pozorovány. Podotýkáme, že neméně důležitým problémem při tomto typu sběru dat je zajištění etiky výzkumu. Druhou variantou je pozorování zúčastněné, kdy pozorovatel je přímo přítomen v pozorovaném prostoru a může či nemusí se účastnit běžné činnosti, kterou vykonávají pozorované osoby. I zde můžeme rozlišit, zda výzkumník zůstává vůči respondentům v anonymitě, anebo se se svou rolí netají. Oba dva přístupy mohou přinést relevantní výstupy a nelze jeden označit za lepší než druhý. Rizikem je opět zkusení chování, ovšem například z hlediska navazování kontaktů pro pozdější fázi výzkumu je představení se respondentům důležitým krokem pro posílení prostředí vzájemné důvěry (nezbytné například pro následné rozhovory).

Literatura

- Disman, M. (2002). Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Nakladatelství Komenium
- de Vaus, D. A. (2002). Survey in Social Research. Crows Nest: Allen and Unwin.
- Mareš, P., Rabušic, L., Soukup, P. (2015). Analýza sociálněvědních dat (nejen) v SPSS. Brno: Masarykova Univerzita.

Kontrolní otázky

- Jaký je rozdíl mezi korelací a kauzalitou mezi dvěma proměnnými?
- Jaká možná zkreslení mohou nastat při zkoumání korelace mezi proměnnými?
- K čemu nám ve výzkumu slouží indikátory? Proč je důležité se jimi zabývat?
- Jaká jsou základní pravidla pro konstrukci otázek v dotaznících?
- Jakou konkrétní metodu můžeme použít při analýze dokumentů v kvantitativním výzkumu?
- Jaká jsou rizika při využití metody pozorování v kvantitativním výzkumu?

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

3. Základy kvalitativního výzkumu

Ačkoliv je kvalitativní výzkum a jím využívané techniky plně validním výzkumným nástrojem, bývá někdy upozaďován ve prospěch standardizovaných kvantitativních metod jako nástroje pro přesný a zobecnitelný popis reality. Rozdíl je právě v onom důrazu na popis reality. Zatímco kvantitativní výzkum je velmi silný v popisné části a v identifikaci korelací mezi několika proměnnými, kvalitativní postup jde do hloubky zkoumaného problému a pokouší se o porozumění zkoumané věci v celém jejím kontextu. Jak uvádí Disman, jedná se o *nenumerné šetření a interpretaci sociální reality s cílem odkrýt význam sdělovaných informací* (2002: 285).

Pokud bychom se chtěli pokusit o stručné srovnání obou hlavních výzkumných postupů, můžeme říci, že kvantitativní výzkum přináší velmi redukovaný rozsah poznatků o velkém množství jedinců, s omezeným počtem sledovaných proměnných a vztahů mezi nimi, přičemž však umožňuje generalizaci výstupů na celou populaci včetně informace, nakolik je toto zobecnění přesné. Jeho metody jsou standardizované a díky tomu nabízí velkou míru reliability. Na druhé straně, velká redukce zachycených informací (např. respondent vybírá z omezené nabídky odpovědí v dotazníku) vede k nízké validitě.

Oproti tomu kvalitativní přístup je zpravidla schopen popsat jen velmi omezený počet jedinců, o kterých nám však je s to podat velké množství informací. Zobecnění závěrů nad rámec výzkumného vzorku však bývá problematické a většinou nemožné. Užívané metody zpravidla neprocházejí procesem standardizace v podobě, jaké ji známe třeba u dotazníkového šetření, a proto je jejich reliability nízká. Oproti tomu však otevřené možnosti zachycení celého spektra informací nabízejí bohatý pohled na zkoumaný problém, a tedy i vysokou validitu.

Jak už jsme si řekli dříve, kvantitativní výzkum často začíná identifikací problému a s ním související teorie, následným vytvořením hypotéz a jejich testováním – má tzv. *deduktivní* logiku. Kvalitativní přístup klade často důraz nejprve na samotné pozorování, ve kterém se postupně vynořují související informace, jejich významy a závěry. Na jejich základě jsou následně vytvářeny nové teorie – toto je tzv. *induktivní* logika.

A jaké jsou další **hlavní charakteristiky kvalitativního výzkumu**?

Přirozené prostředí – výzkum se zpravidla odehrává přímo v daném prostředí, kde se účastníci běžně pohybují nebo řeší sledované problémy. Sběr dat se odehrává přímo zde, nikoliv zasláním nějakého nástroje (dotazníku) na dálku – je kladen důraz na přímou komunikaci mezi výzkumníkem a respondentem.

**MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ
BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ
PALACKÉHO V OLOMOUCI**

Klíčová role výzkumníka – v kvalitativním výzkumu má výzkumník nezastupitelnou roli v celém procesu sběru dat, nevyužívá zde prostředníka, ale sám prochází dokumenty, pozoruje a dělá rozhovory.

Více zdrojů dat – v rámci výzkumu se zpravidla sbírají informace z více zdrojů a více technikami – např. pozorování, rozhovory, analýza dokumentů. Po zpracování hledá výzkumník témata napříč všemi daty.

Induktivní postup při analýze – při analýze se začíná od konkrétních výpovědí nebo textů a postupuje se směrem k více a více obecným kategoriím a tématům. Během tohoto procesu přechází výzkumník tam a zpět v datech a přepracovává své kategorie tak, aby byly vnitřně koherentní a logické. Někdy nechává i účastníky výzkumu, aby komentovali vynořující se koncepty a kriticky je hodnotili.

Úhel pohledu účastníků – v kvalitativním výzkumu je klíčový a prvořadý názor a úhel pohledu respondentů, účastníků výzkumu – ti jsou experty v dané oblasti, zatímco výzkumník (i když je teoreticky vybaven a připraven) je tím, kdo se snaží zorientovat a získat vhled.

Postupně se upřesňující design výzkumu – ne vždy lze dopředu přesně naplánovat celý výzkumný proces. V závislosti na postupně se objevujících datech a nových informacích může výzkumník postupně upravovat otázky v rozhovorech, metody sběru dat, charakter sbíraných dat nebo místo pro výzkum. Cílem je maximálně se v použitých metodách přizpůsobit charakteristice zkoumaného prostředí. Proto také většinou neprovádíme náhodný výběr respondentů, ale takový, který zajistí větší pestrost a relevanci získávaných informací.

Teoretické zarámování – výzkumník často využívá pohled z hlediska zvolené teorie nebo teoretického konceptu. Na základě něho je potom výzkum organizován (např. koncept kultury nebo mocenského rozdělení společnosti).

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

Interpretativní přístup – během výzkumu se výzkumník snaží porozumět sebraným datům. Zároveň se do tohoto procesu promítají i výzkumníkovy vlastní zkušenosti a minulost. Na základě výzkumné zprávy se do procesu interpretace zapojují i čtenáři a samotní účastníci výzkumu. Mohou zde tak soupeřit různé způsoby pochopení a vysvětlení získaných informací.

Holistický přístup – kvalitativní výzkumníci se snaží vytvořit ucelený obraz zkoumané problematiky. Využívají prosto různých perspektiv pohledu na data. Nezkoumají příčinné vztahy konkrétních proměnných v konkrétních situacích, ale snaží se o ucelený popis interakce všech faktorů daného problému za jakýchkoliv podmínek.

Kdy zvolit kvalitativní výzkum?

Může být užitečný ve chvíli, kdy výzkumník:

- je ochoten věnovat velké množství času práci v terénu – pozorováním a sběrem dat tak, aby získal maximální možný vzhled do informací, které nemusí být na první pohled patrné a orientují se v nich zejména samotní členové zkoumaného prostoru
- je ochoten věnovat velké množství času analýze komplexních dat, která musí procházet a abstrahovat z nich obecnější tematické kategorie
- je ochoten věnovat odpovídající čas psaní zprávy, množstvím citací a odkazů na data, kterými podpoří své závěry
- nebojí se pustit do výzkumu, který nemá předem jasnou strukturu, a jeho metody se postupně mohou měnit.

Jak vypadá obvyklý plán kvalitativního výzkumu?

Uvedení do problému

- přehled literatury
- účel, cíl studie
- výzkumná otázka

**MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ
BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ
PALACKÉHO V OLOMOUCI**

- omezení a limity

Studie

- Strategie výzkumu
- Role výzkumníka
- Postup při sběru dat
- Analýza dat
- Postup při ověřování validity poznatků
- Možné etické problémy
- Význam studie
- Předběžná pilotní studie
- Očekávané výstupy

Jak si vybírat výzkumný problém a klást otázky?

Když se rozhodujeme, na co svůj výzkum zaměříme, lze se inspirovat z různých zdrojů:

Doporučení – výzkum můžeme zpracovat jako úkol nebo na základě rady vyučujícího/zkušeného vědce, či poté, co jsme nejen v akademickém prostředí zaslechli zmínku o potenciálně zajímavém námětu, který by někdo „měl někdy prozkoumat“.

Studium literatury – na základě stávajících výsledků odborných studií si můžeme uvědomit existenci relativně neprobádané oblasti nebo nedostatečně dokončených dřívějších výzkumů, které naopak daly vzniknout nové řadě otázek nebo nejasností. Může se také stát (a to zvláště v kvalitativním výzkumu), že výsledky studie provedené v určitém kontextu konfrontujeme s vlastní zkušeností, která je odlišná. Můžeme tak uvedenou studii zopakovat ve svém okolí nebo v prostoru, v němž se vyznáme.

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

Vlastní zkušeností (osobní nebo profesní) – v situaci, kde je sám výzkumník expertem, může nastat celá řada okamžiků, kdy nás napadne, že právě tento problém bychom mohli zpracovat ve formě výzkumu (zkušenosti při sportu, volnočasových aktivitách, vedení kolektivů atd.).

Výzkumná otázka

Po výběru problému následuje jedna z klíčových fází výzkumu, kterou je formulace výzkumné otázky. Jak už jsme si uvedli v dřívějších částech, často jí předchází dlouhý proces vyjasňování konceptů a teoretických definic do podoby, o níž jsme si jisti, že ji dokážeme empiricky zachytit a zpracovat. Do značné míry také platí, že formulace výzkumné otázky předurčuje volbu metody výzkumu, často i na úrovni rozhodování pro kvanti- / kvali- výzkum. Nejen ve studentských pracích je často k vidění nešvar, kdy formulace výzkumné otázky přichází až po rozhodnutí věnovat se například kvantitativní dotazníkové metodě, ačkoliv v mnoha oblastech by právě kvalitativní postup mohl přinést mnohem validnější data. Pokud chceme například zjišťovat vliv časové náročnosti sportovní přípravy na podávaný výkon v soutěžích, potom je kvantitativní měření pochopitelně plně na místě. Na druhé straně (jak už víme), o směru vlivu mezi dvěma proměnnými lze uvažovat teprve tehdy, když jsme schopni kontrolovat i potenciální intervenující proměnné. A celou řadu z nich jsme schopni zachytit právě kvalitativní metodou. Na sportovní výsledky tak mimo času věnovaného přípravě může mít vliv i motivace, subjektivní pocit pohody před závodem nebo vliv rolových modelů. Působení všech těchto faktorů lze dobře pochopit často až po provedení hloubkového rozhovoru s respondentem.

Významnou úlohou výzkumné otázky je také zúžení záběru výzkumu do podoby, kterou jsme s to zvládnout. Opět nejen studenti často přicházejí s plány na výzkum v podobě, která by byla schopna zaměstnat velký výzkumný tým na několik let. Redukce hranic výzkumu se může zdát zpočátku až bolestivá (nebudeme schopni prozkoumat všechny ty zajímavé věci, co jsme si namysleli), ale ve svém důsledku nám naopak umožní pustit se u zvolené výšece problému do hloubky, které bychom jinak nebyli schopni.

V kvalitativním výzkumu je výzkumnou otázkou často výrok, který identifikuje zkoumaný problém. V průběhu sběru dat a jejich analýzy potom sledovaný jev postupně upřesňujeme a vyjasňujeme, aniž bychom ovšem opouštěli oblast vymezenou hlavní výzkumnou otázkou.

Příklad: Jak zvládají zkušení úspěšní sportovci příchod nových mladých sportovců do týmu?

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

Co nám tato výzkumná otázka říká o problému, na který se chceme zaměřit? Budeme na situaci v týmu pohlížet očima starších úspěšných závodníků, u kterých jsme identifikovali (možná potenciální) problém se zvládnutím nové „konkurence“. Pravděpodobně se zaměříme zejména na prostředí konkrétního týmu, kde nás bude zřejmě zajímat i pohled oněch nových sportovců, ale i trenérů a případně dalších profesí, které zde fungují.

Jak se
správně
zeptat?

Dále si v průběhu výzkumu můžeme klást další otázky, které často vyvstanou z dat: Jaký je formální postup pro začlenění nových atletů do týmu? Jak s problémem vztahu stávajících sportovců a nových „nadějí“ pracují trenéři? Jaké jsou rozdíly mezi přístupy stávajících závodníků v pozici „hvězd“ a těch patřících spíše do průměru vůči nově přichozím?

Vidíme, že na základě původní výzkumné otázky se nám postupně rozvíjí nesmírně bohatý výzkumný rámec, kterému se můžeme věnovat. Vždy ale musíme mít na paměti původní otázku, a tedy hlavní cíl výzkumu. Všimněme si také (a platí to o všech výzkumných přístupech), že výzkumné otázky se snažíme pokládat tak, aby odpověď nezněla pouze ano či ne. To je na celý výzkum trochu málo.

Sběr dat v kvalitativním výzkumu

Celý proces identifikace zdrojů a získávání dat Creswell popisuje následujícím cirkulárním modelem:

Nalezení místa a jedinců – získání vstupu do prostředí a navázání vztahů – účelový výběr respondentů/případů – sběr dat – záznam dat a dalších informací – řešení problémů v terénu – uchování dat (a opět na začátek).

Jaké techniky zpravidla užíváme?

Zřejmě nejčastější technikou sběru dat v kvalitativním výzkumu je **rozhovor/interview** (zpravidla polostrukturovaný, kde místo přesně formulovaných otázek máme spíše tematické okruhy, o kterých se budeme s respondenty bavit.)

V průběhu realizace rozhovorů lze identifikovat tyto kroky:

- identifikace respondentů – často na základě účelového výběru (vybíráme ty případy, které nám řeknou nejvíc k naší výzkumné otázce)
- zvolení relevantní formy rozhovoru (dle otázky a praktických možností) – po telefonu/Skypu apod., focus group, klasický rozhovor tváří v tvář – všechny mají svá opodstatnění, ale i svá negativa (nezachycení veškeré neformální komunikace po

Příprava
rozhovoru

MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ PALACKÉHO V OLOMOUCI

telefonu, pasivita respondentů ve focus group nebo nemluvný respondent v klasickém interview)

- využití adekvátní záznamové techniky – zpravidla si neděláme poznámky ručně, ale rozhovor nahráváme (se souhlasem dotazovaného), někdy i obrazem – zatímco u rozhovoru jeden na jednoho stačí obyčejný diktafon/smartphone, u focus group musíme ověřit, že naše zařízení zaznamená podněty z celé místnosti
- příprava protokolu s uvedenými otevřenými otázkami/okruhy a místem na záznam případných poznámek, nápadů, komentářů od respondentů, které můžeme postupně zpracovávat nebo využít při interpretaci dat
- úprava otázek a celého postupu během pilotního testování
- určení místa pro provedení rozhovoru – bez rušivých prvků (klidná kavárna, zasedací místnost, soukromé prostory, pozve-li nás respondent, nebo učební místnosti ve škole)
- zajištění souhlasu respondenta – zpravidla formou podpisu informovaného souhlasu (často je nutno schválit příslušnou etickou komisí fakulty/pracoviště) – někdy lze nahradit i záznamem souhlasu na úvod rozhovoru
- realizace samotného rozhovoru – citlivé naslouchejme respondentovi, ale zároveň ho nenechme zcela „utéct“ od tématu

Pozorování je další užívanou technikou, často paralelně k rozhovorům. I u pozorování můžeme vyjmenovat klíčové kroky:

- výběr vhodného místa na pozorování – někdy si musíme zajistit povolení ke vstupu a k přítomnosti na místě
- identifikace koho/co/kdy a jak dlouho budeme pozorovat (předem domluvený kontakt nám může pomoci)
- určení a převzetí role pozorovatele – od úplného účastníka (aktivně participuje na dění na místě, aniž by o jeho roli ostatní věděli) po úplného pozorovatele (neúčastní se a vystupuje jako pozorovatel i navenek)
- příprava protokolu – pro formální i neformální záznamy na místě

Příprava
pozorování

**MODERNÍ TRENDY VE VZDĚLÁVÁNÍ V PREGRADUÁLNÍ PŘÍPRAVĚ
BUDOUCÍCH PEDAGOGICKÝCH PRACOVNÍKŮ NA UNIVERZITĚ
PALACKÉHO V OLOMOUCI**

- záznam terénních poznámek o podmínkách na místě, podobě sledované skupiny atd.
- Představení se jako pozorovatel (popřípadě s pomocí někoho dalšího) a nejprve preference spíše pasivní role s příjemným vystupováním a záznamem poznatků
- Po ukončení následuje poděkování účastníkům a informování o dalším nakládání s daty

Literatura

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design*. Thousand Oaks: Sage Publication.

Disman, M. (2002). *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Nakladatelství Komenium.

Strauss, A., Corbin, J. (1999). *Základy kvalitativního výzkumu*. Brno: Podané ruce.

Kontrolní otázky

Jaká jsou specifika kvalitativního výzkumu? V jakých bodech se zejména liší od kvantitativní alternativy?

Zkuste vymyslet příklad hlavní výzkumné otázky a vedlejších otázek pro projekt kvalitativního výzkumu.

Popište důležité fáze přípravy na sběr dat metodou rozhovoru.

Jaké jsou možné role výzkumníka při sběru dat pozorováním v terénu?